

Zofia KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA¹

FINANSOWANIE GOSPODARSTW ROLNICZYCH W KONTEKŚCIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU*

Dokonano oceny wpływu środków publicznych na sytuację ekonomiczną gospodarstw rolniczych na przykładzie woj. podlaskiego w latach 2005–2007. Analiza wykazała, że finansowanie gospodarstw rodzinnych przyczyniło się do poprawy ich sytuacji ekonomicznej. Odegrały w tym znaczącą rolę dotacje ze środków publicznych. W gospodarstwach do 10 ha UR ich udział wynosił 87,7%, w pozostałych – około 40%. Parytet dochodowy osiągnęły gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha UR.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, środki publiczne, rozwój zrównoważony.

1. WPROWADZENIE

Sprawy rozwoju wsi i rolnictwa wiążą się ściśle z zagadnieniami środowiska naturalnego. Tworząc rolnictwo przyjazne przyrodzie, zachowujemy „dobra publiczne” umożliwiające podnoszenie jakości życia na wsi. Ta nowa koncepcja jest szczególnie ważna dla Polski, gdzie dominują małe gospodarstwa rodzinne. Walory środowiska przyrodniczego oraz wartości kulturowe stanowią jeden z podstawowych endogenicznych czynników rozwoju. Jednocześnie wymagają szczególnej ochrony przed niewłaściwą i nadmierną eksploatacją.

Rozwój zrównoważony – utożsamiany z ekorozwojem – rozumiany jest jako przebieg rozwoju gospodarczego, który nie narusza w sposób istotny i nieodwracalny środowiska życia człowieka, godząc prawa przyrody i ekonomii². Koncepcja ta „zmierza do powiązania rozwoju gospodarczego z ochroną zasobów naturalnych i globalną równowagą ekosystemów”³. W 2001 r. przyjęto „Strategię zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej”, w której akcentuje się równoważenie w długim okresie rozwoju gospodarczego, spójności społecznej i ochrony środowiska. Rada Europejska z udziałem przywódców krajów członkowskich na posiedzeniu w marcu 2005 r. uznała, że istnieje potrzeba zweryfikowania tej strategii, uwzględniając z jednej strony zagrożenia rozwoju zrównoważonego, a z drugiej – istotne różnice w poziomie rozwoju państw UE-15 oraz nowych państw członkowskich⁴.

Dbłość o zrównoważony rozwój rolnictwa przyczynia się do zmian społeczno-ekonomicznych na wsi i pełnego wykorzystania jej potencjału gospodarczego. Szczególną rolę w tej koncepcji pełnią rodzinne gospodarstwa rolnicze, których liczbę określa się na

¹ Dr inż. Zofia Kołoszko-Chomentowska, Katedra Finansów i Rachunkowości, Wydział Zarządzania, Politechnika Białostocka

* Wykonano w ramach badań statutowych S/WZ/2/09.

² S. Kozłowski, *Zrównoważony rozwój – wyzwanie przyszłości*. „Człowiek i Przyroda” 15 (1996), s. 4–17.

³ A. Woś, *Ekonomiczny mechanizm modernizacji i restrukturyzacji polskiego rolnictwa (synteza)*, IERiGŻ, Warszawa 1999, s. 4.

⁴ S. Łojewski, *Strategia zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej*, [w:] *Stan i perspektywy rozwoju zrównoważonego*, red. E. Broniewicz, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2006, s. 8–15.

około 2 mln. Gospodarstwa żywotne ekonomicznie⁵ stanowią niespełna 20%; pozostałe to gospodarstwa niskotowarowe oraz gospodarstwa samozaopatrzeniowe (zwane też socjalnymi), co według J. Zegara stanowi o specyfice rolnictwa rodzinnego w Polsce⁶. Z punktu widzenia przemian agrarnych znaczenie gospodarstw tej drugiej kategorii jest niewielkie, ale nie do przecenienia jest ich rola dla utrzymania żywotności ekonomicznej i społeczno-kulturowej obszarów wiejskich. Z tego względu powinny być wspierane, wymagają jednak innych form wsparcia niż gospodarstwa towarowe.

W koncepcji rozwoju zrównoważonego obok przesłania zaspokojenia potrzeb ludzkości w wymiarze międzypokoleniowym akcentowane są cele dotyczące m.in. ekonomicznych obszarów trwałości, a więc uzyskanie dochodu zapewniającego rolnikom godziwy standard życia, zaspokojenie potrzeb żywnościowych społeczeństwa oraz troska o dziedzictwo kulturowe na obszarach wiejskich. Wymienia się również ograniczenie biedy, wspieranie nierówności, stabilny wzrost gospodarczy.

W polityce fiskalnej wobec rolnictwa wymienia się kilka grup instrumentów, które oddziałują w sposób pośredni lub bezpośredni na sytuację ekonomiczną tego sektora gospodarki. Od momentu wejścia Polski w struktury europejskie źródłem finansowania rolnictwa są zarówno środki krajowe, jak i środki z Unii Europejskiej. Beneficjentami pomocy publicznej dla rolnictwa (choć nie jedynymi) są gospodarstwa indywidualne, które stanowią trzon polskiego rolnictwa, realizując wiele funkcji, również pozaprodukcyjnych, dlatego istotny strumień środków kierowany jest właśnie do tych podmiotów. Z założenia pomoc ta ma przyczyniać się do poprawy konkurencyjności gospodarstw poprzez ich modernizację i budowanie potencjału rozwojowego.

W pracy podjęto próbę oceny skuteczności oddziaływania wsparcia w postaci dotacji ze środków UE (dopłaty obszarowe, programy rolnośrodowiskowe, dotacje z tytułu gospodarowania w regionach o niekorzystnych warunkach – ONW) na wyniki finansowe gospodarstw rolniczych.

2. MATERIAŁ I METODYKA

Podjęty problem badawczy opracowano na podstawie danych z rodzinnych gospodarstw rolniczych woj. podlaskiego, znajdujących się w polu obserwacji Polskiego FADN⁷ (ustawowo dane gromadzi Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej). W latach 2005–2007 nieprzerwanie uczestniczyło 714 gospodarstw. Są to gospodarstwa towarowe mające zasadniczy udział w tworzeniu wartości dodanej w rolnictwie. W analizie posłużono się pojęciami dochodu i wartości dodanej netto zgodnie z nomenklaturą FADN. Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (SE420) stanowi opłatę za zaangażowanie własnych czynników produkcji do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego oraz opłatę za ryzyko podejmowane przez prowadzącego gospodarstwo rolne. Natomiast wartość dodana netto (SE415) oznacza opłatę za zaangażowane trwałe czynniki produkcji bez względu na ich status własnościowy (własne lub obce) i stanowi użyteczną miarę dochodu, jaki uzyskują wszyscy właściciele czynników wy-

⁵ W programach wsparcia inwestycyjnego gospodarstw rolnych środkami publicznymi za kryterium „żywotności” przyjmuje się siłę ekonomiczną gospodarstwa na poziomie co najmniej 4 ESU.

⁶ J.S. Zegar, *Kwestia gospodarstw samozaopatrzeniowych w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo” 2007/1, s. 33–57.

⁷ FADN – Farm Accountancy Data Network (System Danych Rachunkowości Rolnej UE). Zob. Commission of the European Communities, *Farm Accountancy Data Network: An A to Z of Methodology*, Brussel–Luxembourg 1989.

twórczych zaangażowanych w działalność gospodarstwa rolnego⁸. Dla potrzeb analizy dokonano podziału gospodarstw na grupy obszarowe. Obliczeń dokonano według faktycznych operacji finansowych, jakie miały miejsce w danym roku.

3. WYNIKI

Specyfiką woj. podlaskiego są niekorzystne dla produkcji rolniczej warunki przyrodnicze. Decyduje o tym przede wszystkim słaba jakość gleb oraz krótki okres wegetacji. Wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej, będący syntetycznym miernikiem jakości środowiska, wynosi dla województwa 55 pkt i jest najniższy w kraju⁹. Prawie wszystkie gminy (z wyjątkiem trzech) zostały zaliczone do gmin o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Uwarunkowania historyczne sprawiły, że dominują ekstenzywne formy gospodarowania. Na niekorzystne warunki przyrodnicze nakładają się problemy demograficzne. Region ten odznacza się również niską aktywnością gospodarczą, a peryferyjne usytuowanie sprawia, że jest on mało atrakcyjny dla inwestycji zagranicznych¹⁰. Badania A. Pawluczuka wskazują, że jest to region o najniższym poziomie gospodarki opartej na wiedzy (GOW)¹¹.

Mimo niekorzystnych warunków naturalnych rolnictwo woj. podlaskiego wytwarza 6,3% produkcji towarowej polskiego rolnictwa, co plasuje je na szóstym miejscu w kraju¹². Według danych PSR w 2002 r. odsetek gospodarstw domowych użytkujących gospodarstwa rolne i prowadzących działalność wyłącznie rolniczą wynosił tu 72,7%, a odsetek gospodarstw organizujących produkcję rolną głównie na rynek – 67,4%.

Badane gospodarstwa były zróżnicowane pod względem wyposażenia w czynniki produkcji (tab. 1). Proporcjonalnie do powierzchni użytków rolnych zwiększało się zatrudnienie i wyposażenie w kapitał trwałe. Konsekwencją tego jest zróżnicowanie wielkości ekonomicznej. Gospodarstwa o powierzchni powyżej 50 ha były czteroipółkrotnie większe ekonomicznie od gospodarstw najmniejszych (do 10 ha).

W latach 2005–2007 w ramach środków publicznych (dotacje obszarowe, ONW, programy rolnośrodowiskowe) gospodarstwa te otrzymały łącznie 35 091 371,67 zł, co stanowiło 96,6% przyznanej w województwie kwoty (tab. 1). Ponad 50% środków finansowych skierowano do gospodarstw o powierzchni powyżej 30 ha. Średnio na gospodarstwo przypadło 16 382,52 zł, przy dużym zróżnicowaniu w zależności od powierzchni użytków rolnych. Kwota dotacji w gospodarstwach największych była siedmioipółkrotnie większa niż w gospodarstwach najmniejszych (do 10 ha), co jest naturalne, ponieważ dotacje obszarowe i ONW uzależnione są od powierzchni użytków rolnych w gospodarstwie.

W strukturze dotacji dominującą pozycję zajmują dopłaty bezpośrednie (dotacje obszarowe) – od 67,3% do 73% w zależności od wielkości gospodarstwa. Drugie miejsce zajmują dopłaty do działalności na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowa-

⁸ L. Goraj, S. Mańko, R. Sas, Z. Wyszowska, *Rachunkowość rolnicza*, Difin, Warszawa 2004.

⁹ T. Stuczyński, K. Budzyńska, L. Gawrysiak, A. Zalewski, *Waloryzacja rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, „Biuletyn Informacyjny IUNG” 12 (2000), s. 4–17.

¹⁰ B. Bojar, J. Kurys, *Gminy wschodniego pogranicza Polski w relacji z biznesem*, [w:] *Przedsiębiorstwa i organizacje publiczne w warunkach zaostrzającej się konkurencji*, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2003, s. 9–20.

¹¹ A. Pawluczuk, *Pomiar gospodarki opartej na wiedzy w ujęciu regionalnym*, SGH, Warszawa 2006 (niepublikowana praca doktorska).

¹² *Rocznik statystyczny województw*, GUS, Warszawa 2008, s. 621, tab. 17 (192).

nia (ONW), których udział wynosił we wszystkich grupach obszarowych prawie ¼. Popularność tych dwóch instrumentów wynika z faktu, iż ich otrzymanie nie wiąże się z koniecznością dokumentowania przeznaczenia tych środków, nie wymaga też większego wysiłku rolnika od strony formalnej.

Tabela 1. Cechy badanych gospodarstw w zależności od powierzchni użytków rolnych

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR (ha)				
	< 10	10,01–20,0	20,01–30,0	30,01–50,0	> 50
Wielkość ESU ¹	8,27	10,74	17,18	27,48	37,57
Powierzchnia UR (ha)	7,60	15,14	24,47	37,92	39,33
Zatrudnienie ogółem (AUW ²)	1,64	1,76	1,92	2,03	2,32
Zatrudnienie własne (FWU ³)	1,51	1,73	1,88	1,97	2,09
Aktywa ogółem (tys. zł)	202,5	311,8	474,7	700,8	1 050,2
Kapitał własny (tys. zł)	186,6	288,6	431,1	598,4	828,3

1 – *European size unit* – europejska jednostka wielkości

2 – *annual work unit* – jednostka przeliczeniowa pracy ogółem

3 – *family work unit* – jednostka przeliczeniowa pracy członków rodziny

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Jeśli chodzi o dotacje rolnośrodowiskowe, to ich udział w strukturze dotacji był niewielki. Celem działań w ramach tego programu jest osiągnięcie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz zachowanie różnorodności biologicznej. Program obejmuje dziewięć pakietów zawierających różne warianty rolnośrodowiskowe, których wybór zobowiązuje do realizacji szczegółowych zadań określonych w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi¹³. W skali całego kraju programy rolnośrodowiskowe realizuje ponad 100 tys. rolników. Na ten cel Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa już wypłaciła z „Programu rozwoju obszarów wiejskich 2007–2013” ponad 2,4 mld zł.

W przypadku badanych gospodarstw największe znaczenie w ramach programu rolnośrodowiskowego miał pakiet związany z dostosowaniem gospodarstw do standardów UE. We wszystkich grupach obszarowych, z wyjątkiem gospodarstw najmniejszych (do 10 ha), ich udział wynosił ponad 70%.

¹³ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 26 lutego 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy” objętego „Programem rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013” (DzU 2009 nr 33, poz. 262).

Tabela 2. Wartość i struktura dotacji w zależności od powierzchni użytków rolnych

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR (ha)				
	< 10	10,01–20,0	20,01–30,0	30,01–50,0	> 50
Dotacje ogółem (zł)	1131439,10	8095078,40	8766425,88	11649824,77	6619211,63
w tym:					
– obszarowe (%)	73,0	68,7	70,7	67,3	71,6
– rolnośrodowiskowe (%)	3,8	6,5	4,9	8,3	4,8
– ONW (%)	23,2	24,8	24,4	24,4	23,6
Dotacje na gospodarstwo (zł)	5100,18	10486,32	15850,05	22730,60	38712,48
Dotacje na 1 ha UR (zł)	671,28	692,76	647,67	599,85	536,86

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Tabela 3. Wyniki ekonomiczne badanych gospodarstw w zależności od powierzchni użytków rolnych

Wyszczególnienie	Powierzchnia UR (ha)				
	< 10	10,01–20,0	20,01–30,0	30,01–50,0	> 50
Wartość dodana netto (zł)	22 064,11	38 180,14	65 166,96	107 805,82	175 250,82
Dochód z gospodarstwa (zł)	19 369,90	35 133,67	60 060,00	97 852,19	156 007,48
Dochód z gospodarstwa na 1 ha UR (zł)	3 789,93	2 310,27	2 457,74	2 586,55	2 264,05
Dochód z gospodarstwa na 1 AWU (zł)	13 453,73	22 170,24	34 868,92	52 905,91	76 714,87
Dochód z gospodarstwa na 1 FWU (zł)	12 827,75	20 871,79	32 888,61	49 681,75	76 528,40
Udział dopłat w dochodzie z gospodarstwa (%)	87,7	38,3	42,8	37,9	39,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych FADN.

Wyniki ekonomiczne uzależnione były od wielkości gospodarstwa. W gospodarstwach większych obszarowo wartość dodana i dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego były oczywiście wyższe, co jest pochodną większych zasobów produkcyjnych w tych gospodarstwach. Bardziej obiektywny obraz uzyskamy odnosząc te wartości do jednostki powierzchni czy jednostki zatrudnienia. Z tego punktu widzenia najwyższy dochód z gospodarstwa na 1 ha UR uzyskały gospodarstwa najmniejsze. Większe różnice wystąpiły w odniesieniu do osoby pełnozatrudnionej. Dochód z gospodarstwa na 1 AWU w gospodarstwach najmniejszych (do 10 ha UR) stanowił zaledwie 17,5% dochodu uzyskanego w gospodarstwach o powierzchni powyżej 50 ha UR, a w odniesieniu do jednostki pracy własnej rolnika i członków jego rodziny (FWU) było to 16,8%.

Mówiąc o gospodarstwach najmniejszych, należy zauważyć, że uzyskanie takiego poziomu dochodu byłoby niemożliwe bez dotacji, których udział był tu wyższy niż w innych grupach gospodarstw i wynosił prawie 88%. W przeciwnym razie gospodarstwa te nie uzyskiwałyby parytetu dochodowego; dotacje w tym przypadku pełniły rolę socjalną.

Gdyby przyjąć stawkę parytetową z 2007 r. (wg GUS – 9,81 zł/h), parytet dochodowy uzyskiwałyby dopiero gospodarstwa powyżej 20 ha UR.

4. PODSUMOWANIE

Od momentu wejścia Polski w struktury europejskie istotnego znaczenia nabrały dotacje na działalność rolniczą. Są one finansowane ze środków publicznych (krajowych i UE) głównie w ramach Wspólnej Polityki Rolnej (WPR). Najważniejszym i najpopularniejszym instrumentem wsparcia gospodarstw rolniczych są dotacje obszarowe. Obok tego istotną rolę pełnią dopłaty z tytułu ONW. Oba instrumenty dają rolnikom możliwość swobodnego dysponowania otrzymanymi środkami. Dlatego ich wpływ na rozwój gospodarstw będzie zależny od sposobu spożytkowania owych środków przez rodziny rolnicze. Jak wynika z przeprowadzonych badań, właśnie te dwa instrumenty odegrały najważniejszą rolę w finansowaniu rolniczych gospodarstw rodzinnych woj. podlaskiego. Natomiast niewielkim zainteresowaniem cieszyły się programy rolnośrodowiskowe, które mają charakter działań ukierunkowanych na zachowanie walorów środowiska naturalnego. Województwo podlaskie wyróżnia się wyjątkową różnorodnością przyrodniczą i jak najbardziej celowe jest finansowanie wszelkich działań chroniących te zasoby. Być może w upowszechnianiu tych programów pomocna byłaby szersza edukacja ekologiczna. Edukacja środowiskowa deklarowana jest również jako ważny priorytet w polityce ekologicznej państwa.

Finansowanie gospodarstw rodzinnych ze środków publicznych przyczyniło się do poprawy ich sytuacji ekonomicznej. Szczególna rola dotacji uwidoczniła się w gospodarstwach mniejszych, gdzie pełniły one rolę socjalną. Parytet dochodowy osiągnęły gospodarstwa o powierzchni powyżej 20 ha UR. Prawdopodobnie nie jest to jedyna przyczyna poprawy sytuacji materialnej gospodarstw rolniczych, ale z pewnością dopływ środków finansowych w dużym stopniu oddziałuje na decyzje rolników co do perspektyw rozwoju tych gospodarstw.

LITERATURA

- [1] Bojar, E.; Kurys, J., *Gminy wschodniego pogranicza Polski w relacji z biznesem*, [w:] *Przedsiębiorstwa i organizacje publiczne w warunkach zaostrzającej się konkurencji*, red. E. Bojar, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, Lublin 2003
- [2] Commission of the European Communities, *Farm Accountancy Data Network: An A to Z of Methodology*, Brussel–Luxembourg 1989
- [3] Goraj, L.; Mańko, S.; Sas, R.; Wyszowska, Z., *Rachunkowość rolnicza*, Difin, Warszawa 2004
- [4] Kozłowski, S., *Zrównoważony rozwój – wyzwanie przyszłości*, „Człowiek i Przyroda” 15 (1996)
- [5] Łojewski, S., *Strategia zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej*, [w:] *Stan i perspektywy rozwoju zrównoważonego*, red. E. Broniewicz, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 2006

- [6] Pawluczuk, A., *Pomiar gospodarki opartej na wiedzy w ujęciu regionalnym*, SGH, Warszawa 2006 (niepublikowana praca doktorska)
- [7] *Rocznik statystyczny województw*, GUS, Warszawa 2008
- [8] Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 26 lutego 2009 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy” objętego „Programem rozwoju obszarów wiejskich na lata 2007–2013” (DzU 2009 nr 33, poz. 262)
- [9] Woś, A., *Ekonomiczny mechanizm modernizacji i restrukturyzacji polskiego rolnictwa (synteza)*, IERiGŻ, Warszawa 1999
- [10] Zegar, J.S., *Kwestia gospodarstw samozaopatrzeniowych w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo” 2007/1

SUPPLYING FARMS IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONTEXT

This paper is an approach to detect an influence of the public funds on the economic position of land holdings on the example of the Podlasie province in the period from 2005 to 2007 year. The analysis has showed that the supplying the farms development with the public funds has increased their economic position. The public funds had importance part in it. In farms to 10 ha area their share was 87,7%, in the other farms it was 40%. The income parity achieved the farms with area over 20 ha. Farmers' interest in agri-environment programs was small.